

SOCIALINIO DARBO VERTYBIŲ IR PRINCIPŲ SISTEMOS PROBLEMOS

Vanda Kavaliauskienė

Klaipėdos universitetas

Anotacija

Straipsnis skirtas socialinio darbo vertybių ir principų sistemos analizei. Pateikiamos vertybių, principų sampratos, aptariama vertybių, kaip reikšmingo socialinio darbo praktikos komponento, reikšmė socialinio darbo praktikoje. Remiantis užsienio šalių ir Lietuvos socialinio darbo literatūra, aptariamos Vakarų šalyse vykstančios reformos, permainos socialinio darbo vertybių srityje. Įvertinamas Vakarų šalyse socialinio darbo praktiką grindžiantis socialinio darbo etikos pobūdis. Aptariamos ir įvertinamos ryškiausios Vakarų šalių socialinio darbo vertybių ir principų sistemos: kantiškoji, utilitarinė bei kantiškoji-utilitarinė, jų taikymas praktinėje veikloje. Aptariamos Lietuvos socialinio darbo praktiką grindžiančios vertybės ir principai.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: socialinis darbas, vertybės, principai, etika.

Abstract

The article looks at the system of values and principles in social work. It clarifies the understanding of values and principles and reveals their significance in social work practice. Referring to social work literature of foreign countries and Lithuania, the article presents the nature of ethics applied in social work practice and reflects the current changes and reforms in the field of social work values in western countries. The article explores most common principle – based approaches: Kantian, utilitarian and Kantian-utilitarian applied in social work practice in western countries. In addition, values and principles basing „Lithuania’s social work“ practice are made clear.

KEY WORDS: social work, values, principles, ethics.

Įvadas

Socialinio darbo paskirtis, jo misija yra glaudžiai susijusi su vertybėmis. *Socialinio darbo vertybės, socialinis darbas – vertybėmis grindžiama veikla* – tai įprastos frazės šnekamojoje ir socialinio darbo praktikų kalboje. Socialinio darbo praktika apibūdinama labiau kaip praktinė-moralinė nei racionali techninė veikla, tačiau socialiniame darbe žinios, vertybės ir įgūdžiai yra glaudžiai susiję. Socialinio darbo vertybės atsiskleidžia laikantis tam tikrų principų, kuriais grindžiama socialinio darbuotojo etika.

Lietuvoje socialinis darbas, kaip profesija, tebėra kūrimosi stadijoje, kai kitose pasaulio šalyse čia jau atliekamos reformos. Kuriantis „lietuviškajam socialiniam darbui“, studijuojama, kartais ir perimama kitų šalių socialinio darbo patirtis. L. Fishmano (2002) nuomone, tokie reiškiniai nieko nestebina, nes nė viena šalis ar kultūra neturi rakto nuo „išminties skrynelės“. Vykstant globalizacijos procesui, jo nuomone, atsiveria didelės galimybės vieniems iš kitų mokytis. Kadangi šalių socialinės sistemos skiriasi, neįmanoma visiškai pritaikyti vienos šalies patirties kitoje, tačiau niekas nedraudžia pasidalinti mintimis ar idėjomis, kurios gali rasti atgarsį ir/ar pasklisti kitose šalyse. Vakarų šalių socialinio darbo literatūroje supažindinama su didelėmis permainomis socialinio darbo srityje, kurios susijusios su vertybių kaita. Lietuvoje socialinio darbo vertybės nėra išsamiau nagrinėjamos. Savo publikacijoje šį klausimą aptaria A. Bagdonas (2001) [žinių, įgūdžių ir vertybių vieta socialiniame darbe], R. Tidikis (2002; 2003) [„Socialinio darbo etinių principų bei etinių socialinio darbo orientyrų klausimu“] A. Kepalaitė (2004) [„Apie socialinių darbuotojų asmenybės ypatumus“] ir kt. Vakarų šalių autoriai aktyviai diskutuoja socialinio darbo vertybių, socialinio darbo principų, etikos klausimais (Banks, 2001; Patron ir O’Byrne, 2000; Hugman ir Smith, 1995; Johnson, 1998; Sutton, 1999 ir kiti). Jie visada buvo ir

yra aktualūs. Su socialinio darbo kitose šalyse permainomis verta susipažinti, nes Lietuvoje jis tebėra kūrimosi stadijoje.

Tyrimo objektas. Vakarų šalių socialinio darbo vertybių ir principų sistemos, jų įtakos socialiniam darbui aiškinimas.

Tyrimo tikslas. Išnagrinėti svarbiausias Vakarų šalių socialinio darbo vertybių ir principų sistemas, jų sampratą ir taikymo socialinio darbo praktikoje ypatumus.

Tyrimo uždaviniai:

1. Įvertinti vertybių, principų sampratą ir jų vaidmenį socialinio darbo praktikoje.
2. Įvertinti Vakarų šalių socialinio darbo vertybių ir principų sistemas, aptarti, kaip jos taikomos praktikoje.
3. Aptarti Lietuvos socialinio darbo praktikoje taikomus socialinio darbo principus, vertybes.

Metodologinės nuostatos:

1. Straipsnyje laikomasi nuostatos, kad socialinis darbas yra tam tikromis vertybėmis grindžiama praktinė veikla. Vertybes atskleidžia socialinio darbo principai, kurie standartizuoja socialinį darbą, yra socialinio darbuotojo kasdienio darbo gairės, daro didžiulę įtaką jo požiūriui į darbą, elgesiui ir praktinės veiklos rezultatams. Remiantis užsienio šalių ir Lietuvos socialinio darbo literatūra, išryškėja nuomonė, kad dabartiniu metu socialiniame darbe dominuoja tik principais grindžiama socialinio darbo praktika.
2. Lietuvoje populiarėjant ir įsitvirtinant socialinio darbo profesijai, svarbu susipažinti su ryškiausiomis Vakarų šalių socialinio darbo vertybių ir principų sistemomis, kad lengviau būtų suvokti, kur esame, kur link šioje srityje einame.
3. Tyrime taikyti analizės, lyginimo metodai.

Tyrimų rezultatai ir interpretacija

1. Vertybių samprata, jų reikšmė socialinio darbo praktikoje

Vertybė yra viena tų sąvokų, kurią nėra lengva apibrėžti, nes įvairiai suprantama ir aiškinama. Norint geriau suprasti *vertybės* prasmę, naudinga remtis ne tik socialinio darbo srities šaltiniais. Anot B. Kuzmicko, vertybėmis laikoma visa, kas yra poreikių, interesų, norų, troškimų objektai, kas sukelia vertinimo jausmus ir sprendimus. Jos žmonių sąmonėje išskyla kaip idėjos. Bet ne visos idėjos reiškia vertybes. Vertybes išreiškiančios idėjos daro įtaką žmonių gyvenimui, juos traukia ir skatina. Įsisąmonintos vertybės kreipia siekius ir skatina veikti (Kuzmickas, 2001, p. 59). „Vertybės išreiškia ne tai, kas faktiškai yra, buvo ar galėtų būti, bet tai, kas turėtų būti, net jeigu tai negali būti visiškai įgyvendinama. Vertybėse yra privalėjimo, įpareigojimo momentas, kurio negalima išvesti iš realių faktų“ (Ten pat, p. 60). A. V. Matulionio nuomone, vertybės yra standartai, pagal kuriuos kultūros proceso dalyviai skiria geidžiamą nuo negeidžiamo, gerą nuo blogo, puikų nuo bjauraus ir t. t. Jos neturi liepiamosios nuostatos, bet yra kultūros principai, atskleidžiantys kiekvieną gyvenimo aspektą. Jų pagrindu formuojasi žmogaus vertybinės orientacijos, kurios lemia asmeninius ir kitus tikslus, apibūdinama, kiek reikšmingi yra žmogui vieni ar kiti dalykai (Matulionis, 2003). B. Bitinas, cituodamas I. Kantą, teigia, kad „vertybės yra žmonių tikslas, sąlygojantis jų veiksmus“ (Bitinas, 2000, p. 171). *Vertybės* sąvoka atitinka *reikšmingumo* sąvoką, kuri apibūdina tikrovės objektų asmeninę, kultūrinę, socialinę svarbą (Ten pat). B. Bitinas pažymi, kad *vertybės* sąvokoje skiriami du aspektai. Pirma, vertybės yra tikrovės objektų socialinis reikšmingumas, papildantis jų egzistencinį ir kokybinį apibūdinimą. Šiuo požiūriu vertybė yra visa, ką žmonės vertina, kas jiems brangu. Antra, vertybė – tai subjekto požiūris į objektyviai egzistuojančią realybę, atskleidžiamas jo vertybinėmis orientacijomis, socialinėmis nuostatomis, asmenybės savybėmis (Bitinas, 1995). L. Jovaišos nuomone, vertybės yra tai, kas objektyviai ir subjektyviai reikšminga (Jovaiša, 1997, p. 13). Vertybė – tai objektas, reikšmingai tenkinantis asmens ir visuomenės poreikius (Jovaiša, 1993, p. 257).

Siejant vertybes su socialiniu darbu, L. S. Johnson nuomone, vertybių negalima įrodyti: jos yra visa tai, kas pageidautina, nusako, kam teikiama pirmenybė. Jos apima suvokimą apie pageidaujamą žmogaus elgesį ir pagalbos būdus. Žinios ir vertybės yra naudojamos skirtingai atliekant socialinį darbą. M. Pumphrey nuomone, „vertybės yra žmonių ar socialinių grupių elgesio, kuriam teikiama pirmenybė, formuluotės. Jos išreiškia įprastą pirmenybę tam tikroms priemonėms, tikslams ir gyvenimo sąlygoms, dažnai lydima stipraus jausmo“ (Johnson, 2001, p. 57). Pasak H. Aptekar, vertybės – tai „standartas arba standartai, kurių laikosi visuomenės dauguma, kurie pasireiškia per institucinį elgesį ir žmonės nuteikia elgtis vienas su kitu, kurie bendrai pripažįstami, nors sąmoningai nekontroliuojami ar logiškai neuoseklūs sistemos rėmuose“ (Ten pat, p. 57).

Literatūroje apie socialinį darbą yra įvairių nuomonių, aiškinančių vertybių svarbą socialiniame darbe. Jos svarbios socialiniam darbuotojui, kuris laikosi pagrindinių moralės/etikos principų. Jos siejamos su religiniais, moraliniais, politiniais, ideologiniais ir kt. principais, įsitikinimais, požiūriais ir pan. Turi dvasinį ir emocinį aspektus, skatina veikti. Vertybės – esminis socialinio darbo praktikos elementas. Jos nustato kasdienių sprendimų kriterijus, yra orientyrai socialiniame darbe. Tai tarsi moralinis kompasas, kuris rodo kryptį kasdienėje socialinio darbuotojo veikloje, daro įtaką daugeliui jo darbo aspektų: moraliniams sprendimams, bendravimui su žmonėmis, pasišventimui, atsidavimui asmeniniams, organizaciniams ar visuomeniniams tikslams. Vertybės lemia socialinio darbuotojo elgesį, padeda priimti sprendimus, sutelkti dėmesį į tai, kas daroma, kodėl daroma, ir į tikslą, kurio siekiama.

Vertybės, kurias išpažįsta socialiniai darbuotojai, tampa jų vidiniais kompasais, vadovauja jų elgesiui, yra jiems akivaizdžios, atsiskleidžia jų praktinėje veikloje. Visa tai ugdo socialinio darbuotojo asmenybę, atskleidžia jos esmę. Suprantama, kad socialinis darbuotojas turi žinoti visuomenės, kurioje gyvena ir dirba, vertybes, organizacijos, kuriai priklauso, taip pat ir savo asmenines vertybes. Anot J. M. Kouzes, B. Z. Posner, vertybių aiškumas lemia žmogaus elgesį darbe.

1 lentelė

Vertybių aiškumo įtaka įsipareigojimams darbe

Organizacijos	Aiškios	4,87	6,26
	Neaiškios	4,90	6,12
		Neaiškios	Aiškios
Asmeninės			

Reikšmės ant vertikaliosios ašies – tai organizacijos vertybių aiškumas. Reikšmės ant horizontaliosios ašies – žmonių nurodytos asmeninės vertybės. Autoriai susiejo šiuos atsakymus su žmonių nurodytu pasišventimu organizacijai skalėje nuo 1 (mažas) iki 7 (didelis). Duomenis suskirstė į keturis langelius, kurių kiekvienas reiškia asmeninių ir organizacijos vertybių aiškumo lygį nuo aiškių iki neaiškių. Skaičiai visuose keturiuose langeliuose rodo žmonių pasišventimo organizacijai lygį, kuris priklauso nuo jų asmeninių ir organizacijos vertybių aiškumo.

Kaip matyti iš pateiktos lentelės, žmonės, kurie aiškiai suvokia tiek asmenines, tiek organizacijos vertybes, yra labiausiai pasišventę organizacijai. Autorių teigimu, šie duomenys patvirtino jų ankstesnių tyrimų rezultatus, kad nei savo, nei organizacijos vertybių nesuvokiantys individai įsipareigojimus organizacijai vykdo vidutiniškai ir visiškai nesidomi darbu. Mažiausias suinteresuotumas darbu yra kairiajame viršutiniame kampe: suvokiamos organizacijos, bet nesuvokiamos asmeninės vertybės. Antroje vietoje – suinteresuotumas darbu (apati-

niame dešiniajame kampe): aiškiai suvokiamos asmeninės, bet nesuvokiamos organizacijos vertybės. Autorių nuomone, čia svarbu atkreipti dėmesį į kur kas didesnę tikimybę, kad žmonėms, turintiems asmeninius įsitikinimus, labiau rūpės bendrovė, net jei jie nieko nebus girdėję apie organizacijos credo, nei žmonėms, kurie žino organizacijos misiją, bet neklauso savo vidinio balso. Kitaip tariant, asmeninės vertybės skatina lojalumą ir pasišventimą. Autoriai netvirtina, kad bendrosios vertybės yra nesvarbios. Priešingai, vadovaudamiesi savo ir kitų tyrinėtojų sukauptais duomenimis, jie teigia, kad bendrosios vertybės yra labai svarbios. Žmonės nori būti visumos dalis. Jie negali visiškai pasišvesti organizacijai ar institucijai, kurios vertybės nesutampa su jų asmeniniais įsitikinimais. Jei vienodai bus vertinamos asmeninės ir organizacijos vertybės, darbuotojai bus pasišventę (Johnson, 2001, p. 47, 48).

Nors šie tyrimai atlikti ne socialinio darbo srityje, jų duomenys gali būti vertingi dirbant socialinį darbą.

Socialinis darbas pagrįstas vertybių sistema, kai laikomasi tam tikrų principų. *Principas* – svarbus, esminis teiginys, kuriuo remiantis kas nors padaryta arba turi būti daroma, mažoma (Jovaiša, 1993, p. 185). Principas – tai pagrindinis elgesio standartas, nuo kurio priklauso daugelis kitų standartų ir sprendimų. Principas yra pagrindinė norma minčių, įsitikinimų sistemoje, kuri sudaro šios sistemos moralinį pagrindą (Banks, 2001, p. 24). Principas – įsitikinimas, lemiantis žmogaus santykių su tikrove, jo elgesio ir veiklos normas; pagrindinė kurios nors teorijos, koncepcijos idėja, teiginys (Tarp-tautinių žodžių žodynas, 2001, p. 601). Principai yra universalios tiesos. Kai šios tiesos internalizuojamos ir tampa įgūdžiais, jos padeda žmonėms veikti skirtingose situacijose. Principai yra žmogaus elgesio gairės, kurios yra įrodytos, tvirtos ir ilgalaikės vertybės.

Socialinio darbo principai yra socialinio darbuotojo kasdienio darbo gairės. L. S. Johnson ir Ch. L. Schwartz (Johnson, Schwartz, 1998, p. 306) teigimu, jos apima vertybes, kurios rodo: žmogaus sampratą ir socialinio darbuotojo etinius išipareigojimus žmonėms, kuriems jis tarnauja. Taigi svarbios yra šios socialinio darbo vertybės:

- *Žmogaus vertė ir orumas.* Socialiniai darbuotojai tiki įgimtu žmonių vertingumu ir orumu, nepaisant jų asmeninio ar kolektyvinio statuso.
- *Žmonių apsisprendimo teisė.* Socialiniai darbuotojai tiki, kad žmonės turi teisę apsispręsti tol, kol jų individualūs ar kolektyviniai veiksmai nenkenkia jiems patiems ar nepažeidžia kitų žmonių teisių.
- *Žmogaus elgesio tikslingumas.* Socialiniai darbuotojai tiki, kad visi žmonės turi tikslą, nors jis gali atrodyti keistas ar destruktivus. Socialiniai darbuotojai siekia atskleisti elgesio reikšmę ir tikslus, o ne „prikljuoti etiketę“ tokiam elgesiui, jį stereotipizuoti ar kitaip negatyviai į jį reaguoti.
- *Žmonės turi augimo ir kaitos galimybių.* Į kiekvieną žmogų turi būti žiūrima, kaip į galintį tobulėti, siekiant visaverčio gyvenimo. Kiekvienas

žmogus yra pajėgus priimti konstruktyvią pagalbą.

- *Žmonėms būtinos tobulėjimo sąlygos.* Visuomenė ir pasirinkta profesija turi padėti žmonėms išnaudoti savo potencialą visais socialinio funkcionavimo aspektais.
- *Žmonės turi teisę aktyviai dalyvauti socialiniame darbe.* Socialiniai darbuotojai tiki, kad žmonės yra pajėgūs priimti sprendimus ir kad socialinis darbas padeda įgyvendinti bendrus socialinio darbuotojo ir kliento siekius, plėtoti jų bendradarbiavimą.
- *Konfidencialumas.* Dažnai, jei tai nedraudžiama, socialiniai darbuotojai turi gerbti žmonių teisę į privatumą.

Socialinio darbo vertybės apibrėžtos apibūdinant pagrindinius profesijos tikslus ir misiją. 1981 m. JAV Nacionalinė socialinių darbuotojų asociacija (NASW) paskelbė pareiškimą dėl socialinio darbo tikslo.

Pareiškimas dėl socialinio darbo tikslo

Socialinio darbo tikslas yra gerinti arba atnaujinti abipusiai naudingą individų ir visuomenės sąveiką, siekiant pagerinti kiekvieno žmogaus gyvenimo kokybę. Socialiniai darbuotojai yra įsitikinę, kad:

Aplinka (socialinė, fizinė, organizacinė) turi teikti visiems individams galimybių ir išteklių, maksimaliai realizuoti savo pajėgumus ir troškimus, skatinti kurti į jų reikmes reaguojančią aplinką, kuri mažintų jų vargą ir kančias.

Individai turi kuo efektyviau prisidėti prie savo ir kitų gerovės kėlimo artimiausioje ir bendruomenės aplinkoje.

Individų bendravimas tarpusavyje ir su kitais savo aplinkoje turi nežeisti jų orumo, skatinti individualumą ir kiekvieno apsisprendimą. Su žmonėmis turi būti elgiamasi humaniškai ir teisingai.

Socialinio darbuotojo klientai gali būti individas, šeima, žmonių grupė ar organizacija.

Uždaviniai:

Sąveikaudamas socialinis darbuotojas susitelkia ties asmenimis ir jų aplinka. Kad toks tikslas būtų pasiektas, socialiniai darbuotojas, dirbdamas su žmonėmis, kelia šiuos uždavinius:

- *Padėti žmonėms kaupti patirtį, ugdyti gebėjimus spręsti problemas ir įveikti sunkumus.*
- *Informuoti žmones, kaip galima situaciją keisti.*
- *Siekti organizacijų palankumo žmonėms.*
- *Skatinti individų sąveiką tarpusavyje ir su kitais jų aplinkoje.*
- *Daryti įtaką organizacijų ir institucijų sąveikai.*
- *Daryti įtaką socialinei ir aplinkos politikai.*
- *Siekdami šių tikslų, socialiniai darbuotojai dirba su kitais žmonėmis. Skirtingu laiku objektas keičiasi – vienu metu juo gali būti klientas, kitu – aplinka, dar kitu – ir vienas, ir kitas kartu (Johnson, Swartz, 1998, p. 308).*

2. Kantiškieji socialinio darbo principai

Literatūroje apie socialinio darbo vertybes ir etiką dažniausiai pateikiamas principų sąrašas, kurių turi laikytis socialinis darbuotojas, dirbdamas su paslaugų vartotoju. Šis sąrašas grindžiamas pagrindiniu „pagarbos žmogui“ principu, kuris yra socialinio darbo etikos ir moralės pagrindas. Taip I. Kanto suformuluotas moralinio imperatyvo principas, kurio viena versija teigia: „Elkis taip, kad nei savo asmenyje, nei kieno nors kito asmenyje niekada žmogaus nepanaudotum vien kaip priemonės, o visada kaip tikslą“ (Kunzmann, Burkard, Wiedmann, 1998, p. 143). Laikydamasis to principo, socialinis darbuotojas turi atsižvelgdamas į kitų (klientų) tikslus, troškimus ir pan., skatinti veikti. Individas nusipelno pagarbos, nes yra asmenybė, nepaisant to, ar mums patinka, ar ne, ar yra mums naudingas, gerai ar blogai elgiasi. I. Kanto moralinė teorija, kuria grindžiama visa socialinio darbo principų sistema, yra svarbi socialiniame darbe. Socialinio darbo principus suformulavo ir pritaikė F. Biestek (Amerikos katalikų kunigas) 1961 metais. Jie turėjo didžiulę įtaką, nes: 1) nebuvo tik etiniai principai *per se*; jie buvo laikomi efektyvios praktikos principais – socialinio darbuotojo instrumentai, siekiant padėti klientui prisitaikyti prie savęs ir aplinkos; 2) akcentavo savanoriškus santykius dirbant, kai vartotojas inicijuoja kontaktą ir susieja save su socialiniu darbuotoju. Suprantama, ne visada taip yra. Dabar yra privalomos intervencijos ne tik su individu, bet ir su šeima, žmonių grupe, bendruomene. Vis dėlto šie principai tebėra aktualūs socialinio darbo praktikoje. Tai:

1. *Individualizacija* – kiekvieno paslaugų vartotojo unikalių bruožų pripažinimas, grindžiamas žmogaus teise, kad su juo būtų elgiama ne tik kaip su žmogumi, bet ir kaip su *šituo* žmogumi.
2. *Tikslinė jausmų išraiška*. Tai yra paslaugų vartotojo reikmės laisvai reikšti savo jausmus (ypač neigiamus) pripažinimas. Socialinis darbuotojas turi atidžiai klausytis, nesmerkti ir padrašinti, kai tai terapiškai naudinga.
3. *Kontroliuojamas emocinis atsakas* yra jautrumas kliento jausmams, jų supratimas ir tinkamas reagavimas.
4. *Priėmimas*. Šis principas reikalauja, kad socialinis darbuotojas priimtų klientus tokius, kokie jie yra, pripažintų jų silpnybes ir stipriąsias puses, tinkamas ir netinkamas savybes, išlaikant jų įgimtą orumą ir asmeninį vertingumą.
5. *Neteisiantis požiūris* reiškia, kad socialinis darbuotojas neturėtų prisiimti kliento kaltumo ar nekaltumo, atsakomybės už sukeltą problemą, nors galima įvertinti kliento požiūrius, veiksmų pobūdį (socialinis darbuotojas vertina ne kliento asmenybę, o elgesį).
6. *Kliento apsisprendimo teisė* – pripažįstama klientų teisė ir noras laisvai pasirinkti, daryti sprendimus proceso metu. Darbuotojo pareiga tą

norą ir klientų apsisprendimą gerbti. F. Biestekas pažymi, kad klientų teisę laisvai apsispręsti riboja jų gebėjimas priimti teigiamus ir konstruktyvius sprendimus dėl civilinių ir moralinių įstatymų bei nustatytų įstaigos funkcijų.

7. *Konfidencialumas* yra slaptos, su klientu susijusios informacijos, kuri atskleidžiama profesinių santykių metu, saugojimas. F. Biesteko nuomone, konfidencialumas yra pagrindinė kliento teisė ir socialinio darbuotojo etinis išipareigojimas efektyviai teikti pagalbą (Banks, 2001, p. 26–27).

Vėliau F. Biesteko principų sąrašas modifikuotas, dažniausiai pridedamas dar vienas – esminis „pagarbos žmogui“ principas (žr. 2 lentelę).

Visus šiuos principus sieja mintis: „Pagarba individui kaip gebančiai apsispręsti būtybei“. Svarbu tai, kad *individualizacijos, kliento apsisprendimo teisės* principus pripažino visi kiti mokslininkai. Jie į savo sąrašus įtraukė *pagarbos žmogui* principą. F. Biesteko principų sąrašė jo nėra, nes, jo nuomone, visi principai su tuo susiję. Vėliau socialinio darbo vertybių ir etikos aiškintojai nutolo nuo socialinio darbo santykius grindžiančių principų sąrašo, kaip akcentuojančių išimtinai darbuotojo ir kliento santykių pobūdį, dėl kelių priežasčių:

1. Bendri principai yra per platūs. Autoriai nesutaria dėl terminų, kurie įvairiai interpretuojami ir dėl to kyla daug nesusipratimų (pvz., dėl principų *neteisiantis požiūris, priėmimas, konfidencialumas*). Neteisiantis požiūris skatina susilaikyti nuo moralinių sprendimų apie žmogaus charakterį, kartu socialiniai darbuotojai yra atsakingi visuomenei: padėti klientams ir išlaikyti savo moralinį orumą priimant moralinius sprendimus. Neaiškios yra principų ribos ir tai, kaip jie dera tarpusavyje laikantis sisteminio požiūrio).
2. Neakcentuojamas principų statusas. Kai kurie laikomi efektyvios praktikos metodais (pvz., *tikslinė jausmų išraiška*), kiti – profesinės veiklos standartais (pvz., *konfidencialumas*). Dar kiti gali būti bendri moraliniai principai (pvz., *apsisprendimas*), o *pagarba žmogui* – apskritai moralumo pagrindas.
3. Daugelis autorių nereitinguoja principų. Nenurodoma, ką daryti kilus principų konfliktui (pvz., gali kilti klausimas, kokių kriterijų turi būti laikomasi, priimant sprendimą, ar taikyti principą, *leidžiantį klientui laisvai daryti sprendimus*, atskleidžiant konfidencialią informaciją).

Dėl šių ir panašių priežasčių manoma, kad F. Biesteko principų sąrašas (jeigu tai yra moralinių principų sąrašas) yra neišbaigtas socialinio darbo požiūriu. F. Biesteko teigimu, šie principai akcentuoja santykių turinį (kaip socialinis darbuotojas turi elgtis su klientu), labiau individo teises/laisves negu socialinį teisingumą ar atsakomybę, kuriems, dirbant socialinį darbą, pastaruoju metu skiriamas vis didesnis dėmesys (Banks, 2001, p. 23–30).

Socialinio darbo santykius grindžiantys principai

Principai	Principų modifikavimo pavyzdžiai					
	Biestek (1961)	Moffet (1968)	Plant (1970)	CCETW (1976)	Butrym (1976)	Ragg (1977)
Individualizacija	X	X	X	X	X	X
Tikslinė jausmų išraiška	X	X			X	X
Kontroliuojamas emocinis atsakas	X				X	
Priėmimas	X	X	X	X	X	
Neteisiantis požiūris	X				X	
Kliento apsisprendimo teisė	X	X	X	X	X	X
Konfidencialumas	X	X		X	X	
Pagarba žmogui			X	X	X	X

3. Utilitariniai socialinio darbo principai

Be F. Biesteko kantiškąja etika paremtų socialinio darbo principų sąrašo, yra kitų moralinių principų, kurie turi įtakos socialinio darbo praktikai. Tai socialinę gerovę ir teisingumą visuomenėje lemiantys utilitariniai (*visuotinės gerovės*, A. A. Halder, 2000, p. 224) principai (Banks, 1990; Clark, 2000; Clark ir Asquth, 1985; Horne, 1999; Rhodes, 1986) [Banks, 2001, p. 31]. Minėti mokslininkai teigia, kad socialiniai darbuotojai nėra profesionalai, kurie vadovaujasi tik etiniais principais, susijusiais su klientų gerbimu ir jų apsisprendimo teisės pripažinimu. Socialiniai darbuotojai priklauso konkrečioms įstaigoms, dirba laikydamiesi tam tikrų legalių ir procedūrinių taisyklių, turi rūpintis visos visuomenės gerove. Dėl tos priežasties yra svarbūs kiti – utilitariniai – etikos principai, susiję su visuotinės gerovės ir teisingumo plėtra. Pagrindinė utilitarizmo idėja yra paprasta – teisingas veiksmas yra tas, kuris lemia darna tarp gėrio ir blogio. Tačiau kritikai teigia, kad šis principas nieko nesako apie tai, kieno gerovė skleidžiama, t. y. apie gėrybių skirstymą. Remiantis J. S. Millso utilitariniu principu, *didžiausia gerovė – didžiausiam skaičiui žmonių*. Tai pagrindžia du principai: *naudingumo* (skatinimas kuo daugiau kurti) ir *teisingumo* (lygybės, siekiant padalinti kuo plačiau), kurie, minėtų autorių nuomone, gali konfliktuoti. Anot D. Raphaelio (1981) (Banks, 2001, p. 32), labiausiai nesutariama dėl šių dviejų principų.

Utilitariniai socialinio darbo aspektai atitinka radikalias socialinio darbo idėjas, kurios aptariamoms socialinio darbo literatūroje. Ši kryptis propaguoja reformistines nuostatas, kurias galima būtų įgyvendinti keičiant įstatymus, socialinę politiką, kad pagerėtų situacija. Socialiniame darbe raginama sutelkti dėmesį ne į individą, jo keitimą, bet į jo padėtį visuomenėje, keičiant socialines struktūras, kurios sukelia problemų (skurdas, bedarbiystė, būstas, patriarchatas, rasizmas ar pan.). Jas reikia spręsti ir siekti doros procedūrinio teisingumo skatinimų ir bausmių požiūriu. Radikalus požiūris neatsako pagarbos individui principo, bet šiuo atveju „laisvo individo“ samprata skiriasi nuo kantiškojo. Individas čia su-

prantamas labiau kaip „socialinė būtybė“. Socialiniame darbe tai skatina kelti individo sąmoningumą, kad klientai suprastų jų diskriminavimo pobūdį ir ugdytų savo gebėjimus kolektyviai keistis. Laikantis šio požiūrio, atmetamos tradicinės socialinio darbo vertybės, kurios skatina individo laisvę, kartu pripažįsta pozityvią laisvę, t. y. socialiniai darbuotojai turėtų stengtis sukurti sąlygas, kurioms esant klientai galėtų laisviau rinktis ir naudoti savo žmogiškąjį potencialą socialistinėje/nediskriminuojančioje visuomenėje. S. Banks tai vadiną radikalia socialinio teisingumo forma (Banks, 2001, p. 75). Radikalus požiūris kritikuojamas dėl mažai akcentuojamo kliento „čia ir dabar“, t. y. jiems, aktualių problemos, o labiau visuomenės ugdymas. Tai, kritikus nuomone, leidžia individą suvokti kaip priemonę, o ne kaip tikslą ir ignoruoti jo dabartinius norus. Vis dėlto nemažai radikalų socialinio darbo versijų taikomos praktiškai. Tai dažniausiai tie atvejai, kai individai skatinami siekti mažos, *prefiguratyvinės* kaitos (pvz., savo įstaigoje) labiau nei didelės visuomenės struktūrų kaitos“ (Ten pat, p. 76).

Išskirtinai utilitarizmu besiremianti socialinio darbo etika nėra labai išplėta iš dalies dėl to, kad neskiriamas dėmesys asmeninių santykių (kas visada buvo svarbu) elementui socialiniame darbe.

Kiti autoriai papildomai siūlo *pagarbos žmogui* principą. Bet tai jau kiti socialinio darbo principai, atskleidžiantys *bendros moralės* požiūrį: *kantiškieji-utilitariniai* principai.

4. Kantiškieji-utilitariniai socialinio darbo principai

Kalbėdami apie socialinio darbo profesinę etiką kaip kurie autoriai siūlo sujungti kantiškuosius ir utilitarinius principus, nes žmonės laikosi ir vieno, ir kitų. Nors, kaip teigia S. Banks (2001, p. 34), ir kantiškųjų, ir utilitarinių principų šalininkai linkę priimti vieni kitų požiūrius, praktiškai tas požiūris mažiau ryškus. Vis dėlto ir vieni, ir kiti nėra linkę atsisakyti pagrindinių savo nuostatų. Pažymėtina, kad plėtojant bendrą kantiškąjį-utilitarinį variantą, minimi šie principai: *laisvė, lygybė,*

naudingumas, brolybė, išlaikomas *pagarbos žmogui* principas, kaip etikos teoriją grindžiantis principas. Taip pat plėtojama „bendros moralės“ teorija, kuri yra pliuralistinė (besiremianti dviem ar daugiau nesuabsoliutintais moralės principais), kilusi iš visiems visuomenės nariams bendros moralės, tai nefilosofinis sveikas protas ir tradicija“ (Beauchamp, Childress, 1994 [Banks, 2001]). Minėti autoriai siūlo keturis principus, su kuriais, jų manymu, sutinka ir prieštaraujančios teorijos: *autonomija, naudingumas, nežalingumas ir teisingumas*. Pripažįsta juos kaip universalius standartus. Principai, jų nuomone, visiškai niekada nesusiderina ir dažnai vienas kitam prieštarauja. Todėl juos reikia interpretuoti (ką jie reiškia?), apibrėžti (kada ir kaip taikyti?), suderinti (kokiais atvejais teikiamas prioritetas?) ir pan. (pvz., kai kyla konfliktas, tarkim, ar gerbti asmens pageidavimą išlaikyti konfidencialumą (autonomijos principas), ar saugoti žmogaus gyvybę (naudingumas), reikia nuspręsti, kuris jų atitinka situaciją, nustatyti, kaip ir kodėl juos reikia taikyti, ir stengtis išlaikyti pusiausvyrą tarp jų). Taikant kantiškąjį-utilitarinį principą socialiniame darbe labiau akcentuojamas kantiškasis šio junginio aspektas. Manoma, kad toks principų derinys socialiniam darbuotojui leidžia išspręsti konfliktus praktinėje veikloje C. Clark (2000) „stiprina“ kantiškąjį-utilitarinį principų variantą, akcentuodamas tokius principus: pagarba (kantiškoji pagarbos žmonėms samprata), teisingumas (procedūrų, reikmių ir nuopelnų požiūriu), pilietiškumas (teisė į gerovę), drausmė (kaip profesinės žinios ir ekspertškumas) (Banks, 2001, p. 36). Savo ruožtu S. Banks pateikia tokius pagrindinius kantiškosios-utilitarinės krypties socialinio darbo principus: *pagarba individams ir jų teisės apsispręsti rėmimas; asmeninės ir socialinės gerovės kėlimas; lygybė; paskirstymo teisingumas*.

1. Apsisprendimas. Jis gali būti:

- *negatyvus* – leidžiant daryti tai, ką nori;
- *pozityvus* – sudarant sąlygas, kurios skatina individo kryptingumą.

Autoriaus nuomone, kliento dalyvavimas (leidžiant jam sakyti, ką mano) ir skatinimas (ugdant kliento gebėjimus ir skatinant pasitikėjimą savimi, kad jis galėtų aktyviau dalyvauti procese) yra negatyvaus ir pozityvaus apsisprendimo pasireiškimas. Apsisprendimas, apimantis abu šiuos aspektus, ilgą laiką buvo laikomas vienu pagrindinių socialinio darbo principų, įvardijamas kaip „kliento apsisprendimas“. Tačiau dirbdamas su vienu klientu ir gindamas jo teises, socialinis darbuotojas turi atsižvelgti ir į kitų teises toje situacijoje, nors ne visada moraliai teisinga ginti kliento teises kitų žmonių teisių sąskaita.

2. Gerovė. Tai atvira erdvė interpretacijoms. Svarbu yra tai, ką mes traktuojame kaip žmogaus gerovę ir kaip pats klientas supranta savo gerovę. Etikos kodeksai paprastai akcentuoja socialinio darbuotojo pareigą dirbti atsižvelgiant į kliento interesus. Dažnai socialinio darbuotojo nuomonė, kokie yra kliento interesai, yra svarbi. Pripažindamas kliento teisę apsispręsti, socialinis darbuotojas turi ginti kliento interesus, taip pat atsižvelgti į

kitų ir visuomenės interesus. Suprantama, interesai gali nesutapti.

3. Lygybė. Lygybė kaip „kliūčių šalinimas“:

- vienodas žmonių traktavimas – neleisti pasireikšti priešiškiems ar palankiems nusistatymams klientų atžvilgiu, visi klientai turi būti vienodai traktuojami, ką skatina „pagarbos žmogui“ principas;
- vienodos galimybės – užkirsti kelią žmonėms varžytis, lenktyniauti, siekiant patenkinti savo socialinius norus;
- vienodas rezultatas – pašalinti visas kliūtis gauti paslaugą; neleisti pasireikšti stigmatizacijai.

4. Paskirstymo teisingumas – paskirstoma remiantis tam tikrais kriterijais ir taisyklėmis. Paskirstymo kriterijai galėtų būti šie: žmonių teisės (pvz., nuosavybės), nuopelnai ir norai. Socialiniai darbuotojai yra atsakingi už visuomeninių išteklių skirstymą (konsultavimas, globa ar pinigai ir kt.), atsižvelgiant į teises, nuopelnus ir norus.

S. Banks (2001, p. 41) pažymi, kad kantiškasis-utilitarinis socialinio darbo principų variantas geriau atitinka įprastą moralinį mąstymą socialiniame darbe, todėl socialinio darbo principų sistema galėtų būti jais papildyta.

Lietuvos socialinio darbo praktikoje dominuoja kantiškoji socialinio darbo principų sistema, nors yra darbų apie kitais principais grindžiamą socialinio darbo etiką, kas čia neaptariama.

Išvados

1. Manoma, kad socialinio darbo praktika yra labiau praktinė-moralinė nei racionali-techninė. Taigi glaudžiai susijusi su vertybėmis, kurias atskleidžia socialinio darbo principai, etikos kodeksas, tampantys socialinio darbo praktinės veiklos orientyru, veiklos standartais.
2. Vakarų šalių visuomenės gyvenime vykstantys pokyčiai kelia naujus socialinio darbo reikalavimus: revizuojamos socialinio darbo vertybės, principai bei etikos kodeksai. Konkrečiais principais grindžiama socialinio darbo praktika dažnai kritikuojama. Vis dėlto ji tebėra gyvybinga ir toliau plėtojama, siekiant sukurti tokią socialinio darbo principų sistemą, kuri atitiktų šių dienų socialinio darbo aktualijas.
3. Vakarų šalių socialinio darbo praktikoje išryškėjo kelios socialinio darbo vertybių ir principų sistemos. Viena jų – kantiškoji. Ji nusako socialinio darbuotojo ir kliento santykių turinį, kliento atsakomybę atliekant tam tikrus veiksmus. Ji labiau akcentuoja individo teises, laisves negu socialinį teisingumą ar atsakomybę. Akcentuojant pastaruosius aspektus socialinio darbo praktikoje plėtojamos ir taikomos kitos principų sistemos: utilitarinė ir kantiškoji-utilitarinė.
4. Atsižvelgiant į tai, kad utilitariniai socialinio darbo principai atitinka radikalias socialinio darbo

idėjas, atmeta tradicinės socialinio darbo vertybes, kurios leidžia traktuoti individą kaip priemonę, o ne kaip tikslą, kad neskiriamas dėmesys tarpasmeninių santykių elementui ir pan., utilitariniai principai socialinio darbo praktikoje nėra plačiai taikomi.

5. Kantiškaisiais-utilitariniais principais grindžiama socialinio darbo praktika geriau atitinka dabartinį Vakarų šalių socialinio darbo kontekstą, šiuolaikinį moralinį mąstymą ir gali pagrindinių principų sistemą papildyti pagarba individams, jų teise apsispręsti, asmeninės ir socialinės gerovės kėlimu, lygybe bei paskirstymo teisingumo principais.
6. Lietuvos socialinio darbo praktikoje taikomi I. Kanto moralės teorijos pagrindu suformuluoti socialinio darbo principai.

Gauta 2004 10 06

Pasirašyta spaudai 2004 12 20

Spausdinti rekomendavo: doc. R. Dobranskienė,
doc. E. Giedraitis

Literatūra

- Bagdonas, A. (2001). *Socialinis darbas Lietuvoje: raidos, praktikos ir akademinis aspektai. STEPP: Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika*. VU Specialiosios psichologijos laboratorija.
- Banks, S. (2001). *Ethics And Values in Social Work. Second Edition*. British Association of Social Workers. New York: Palgrave.
- Bitinas, B. (1995). *Auklėjimo procesas*. Šiaulių universitetas.
- Bitinas, B. (2000). *Ugdymo filosofija*. Vilnius: Enciklopedija.
- Fishman, L. (2000). Long-Term Care. *Journal of Social Work in Long-Term Care*. vol. 1, No 1. Haworth Social Work Practice Press.
- Halder, A. (2000). *Filosofijos žodynas*. Vilnius: Alma littera.
- Hugman, R., Smith, D. (1995). *Ethical Issues in Social Work*. London and New York: Routledge.
- Johnson, L. C. (2001). *Socialinio darbo praktika. Bendrasis požiūris*. VU Specialiosios psichologijos laboratorija.
- Johnson, L. C., Schwartz, Ch. L. (1998). *Social Welfare. A Response to Human Need*. USA: Alyn and Bacon.
- Jovaiša, L. (1993). *Pedagogikos terminai*. Kaunas: Šviesa.
- Jovaiša, L. (1997). *Edukologijos pradžios*. Kaunas: KTU leidykla.
- Kepalaitė, A. (2004). Socialinių darbuotojų asmenybės ypatumai. Specialusis ugdymas. *Mokslo darbai 1 (1)*.
- Kouzes, J. M., Posner, B. Z. (2003). *Iššūkis vadybai*. Trečiasis leidimas. Jossey-Bass. A Wiley Company. Kaunas: Smaltijos leidykla.
- Kunzman, P., Burkard F. P., Wiedman, F. (1998). *Filosofijos atlasas*. Vilnius: Alma littera.
- Kuzmickas, B. (2001). *Laimė, asmenybė, vertybės*. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas.
- Matulionis, A. V. (2003). *Sociologija*. Vilnius: Homo liber.
- Patron, N., O'Byrne, P. (2000). *Constructive Social Work. Towards a New Practice*. New York: Palgrave.
- Sutton, C. (1999). *Socialinis darbas, bendruomenės veikla ir psichologija*. VU Specialiosios psichologijos laboratorija.
- Tarptautinių žodžių žodynas*. (2001). Vilnius: Alma littera.
- Tidikis, R. (2002). Etiniai socialinio darbo orientyrai. Socialinis darbas. *Mokslo darbai 1(1)*.
- Tidikis, R. (2003). *Socialinio darbo etiniai principai*. Socialinių mokslų tyrimų metodologija. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas.

ON THE QUESTION OF SYSTEM OF VALUES AND PRINCIPLES IN SOCIAL WORK PROFESSION

Vanda Kavaliauskienė

S u m m a r y

Social work profession is usually referred to as a value-based profession. Social work practice is guided by a set of values about human beings and the human condition. Values in social work are articulated in a set of general ethical principles which give guidance about how social workers should act. Ethical principles are statements of values related to action. In the instance of social work ethics concern the way in which that occupation is practiced, organized, managed and planned. Value statements may draw on abstract or ideal notions but at the same time they necessarily carry with them implications for the way in which individuals act and their relationship between people. Therefore, social work's values serve as an ethical guide, underlie the behavior and style, give flavour and unique quality for the individual social worker in day-to-day social work practice. At present Western social work literature speaks much about changes occurring in social work profession. The values inherent in social work are also challenged by continuous social changes. Nevertheless, social workers must work in accordance with certain ethical principles. Western social work literature highlights three principle – based approaches to social work ethics: Kantian, utilitarian and Kantian-utilitarian.

Much contemporary literature on social work states that the most influential principles in social work have been „seven principles of case-work“ outlined by Biestek, known as Kantian principles as they have connections with the main elements of Kantian moral philosophy. The list of these principles: individualization, purposeful expression of feelings, controlled emotional involvement, acceptance, non – judgmental attitude, user self – determination and confidentiality are underpinned by one basic principle formulated as „respect for persons“ which has been the most influential in social work ethics. These seven principles were regarded primarily as principles for effective practice-as instruments for „helping the client achieve a better adjustment between himself and the environment“. Second, they emphasize voluntary one-to-one casework relationship where the user initiates the contact with social worker. More recent writers on social work regard Kantian principles as not complete and, to some extent, removed from the complexities of social work practice. They give a number of reasons why the kind of list of these principles has been regarded as unsatisfactory for social work practice. First, these principles can be interpreted variously and there are confusions in using the same terminology. Second, very little indication is given of the status of the different principles. Some appear to be methods for effective practice, others might be regarded as professional standards, others might be classified as

general moral principles. Third, the principles are not ranked and no indication is given of what to do in case of conflicting principles.

Western literature on social work point out other types of moral principles which influence social work practice. Among them – utilitarian, promoting two principles in effect: utility (urging to produce as much good as possible) and justice (as equality of treatment urging to distribute it as widely as possible). Purely utilitarian principles have not been widely applied to social work practice because of not taking account of the personal relationship element of social work that has always been regarded as crucial. In addition it is pointed that utilitarian principles have connections with radical social work movement. Such approaches tend to reject the Kantian principles of respect for the individual focusing only on changing society and promoting the good of groups and classes of people. For these and other reasons utilitarian principles are not considered to be relevant for contemporary social work practice.

Discussions in social work literature suggest that neither Kantian nor utilitarian principles alone can develop an ultimate set of principles for social work. In this connexion another set of principles is offered.

S. Banks proposes a set of principles reconfiguring the existing ones: 1) respect for and promotion of individuals' rights to self – determination; 2) promotion of welfare or well – being; 3) equality; 4) distributive justice. „Respect for persons“ has not been included as a separate principle, since it takes in the right of to self – determination and is characterized as a precondition of

any morality. The principle of self – determination includes the following meanings: negative – allowing someone to do as they choose; positive – creating the conditions which enable someone to become more self – determining. The principle of self – determination has been for a long time one of the fundamental principles stated for social work practice, understood as „client's self – determination“. But often the social worker has to take into account the rights of others in a situation. In certain situations it may not be moral to promote the client's rights at the expense of those of others. The principle of promotion of welfare or well – being stresses the social worker's duty to work in the client's interests. But in some cases the social worker has to consider the interests of others and the public interest. The principle of equality includes: equal treatment – preventing disadvantages in access to services; equal opportunity – the removal of disadvantages in competition with others; equality of result – in which disadvantages are removed altogether. The principle of distributive justice is about distributing goods to certain rules and criteria. S. Banks argues that a combined Kantian – utilitarian approach might better encapsulate ordinary moral thinking and respond to current context of social work. The theory and practice of „Lithuanian social work“ have not yet raised any critical analysis concerning the above described issues. At present traditional – „Kantian“ social work values dominate in social work practice. The article aims to extend social workers' understanding and to encourage critical thinking of values and principles in social work practice.